

KUNDOS KULTŪROS TYRINĖJIMŲ PROBLEMATIKA

TOMAS OSTRAUSKAS

Rytų Pabaltijo mezolitinės Kundos kultūros tyrinėjimai trunka jau daugiau kaip šimtą metų. Kultūros pavadinimas kilo nuo Kundos vietovės Šiaurės Estijoje. Netoli jos esančiose pelkėse, kasant mergelį, nuo 1870 metų buvo randami kauliniai ir raginiai dirbiniai (Янитс Л. Ю., 1959, c. 6). Pirmasis šiais radiniais susidomėjo Tartu universiteto profesorius mineralogas K. Grewingkas. Atlikęs žvalgomočius archeologinius tyrinėjimus tarp pelkių esančioje Lammasmagi kalvoje, jis nustatė, kad čia, buvusio ežero saloje, buvo priešistorinė gyvenvietė (Grewingk, 1882; Grewingk, 1884; Grewingk, 1887). Nuo 1904 metų panašūs radiniai iš kaulo ir rago buvo randami ir Piarnu, Vakarų Estijoje (Янитс Л. Ю., 1959, c. 10). Suomų archeologas A. Talgrenas, dirbęs Tartu universitete, 1922 metais Kundos stovyklavietę priskyrė mezolito laikotarpiui (Tallgren, 1922). XX a. trečiajame dešimtmetyje Estijos mezolitu susidomėjo estų archeologas R. Indreko. Plačiausiai jis tyrinėjo Kundos gyvenvietę (Indreko, 1936). Be to, Indreko surado keletą naujų mezolito gyvenviečių: Moksi (Indreko, 1932a), Sijmusaare (Indreko, 1948), Sijvertsi (Indreko, 1932b). Jau po Antrojo pasaulinio karo, būdamas emigracijoje, R. Indreko išleido didelę monografiją, apibendrinančią visą tuo metu žinomą Estijos mezolito medžiagą (Indreko, 1948). Geologinių tyrinėjimų pagrindu Kundos stovyklavietė buvo datuota VII tūkst. pr. Kr. pradžia. Kundos kultūros kilmę R. Indreko susiejo su Vakarų ir Vidurio Europos paleolitiniais centrais (Indreko, 1948, p. 398). Vėliau, geriau ištyrus Rytų Europos paleolitą ir mezolitą, R. Indreko pakeitė savo nuomonę ir Kundos kultūros kilmę susiejo su Dono-Desnos rajono paleolitu (Indreko, 1964, p. 58–61).

Po Antrojo pasaulinio karo, 7-ajame dešimtmetyje, dėmesį į mezolito problematiką atkreipė estų archeologas Lembitas Jaanitsas. Jis atliko archeologinius tyrinėjimus gyvenvietėje Narvos mieste, kur buvo rasti trys atlančio laikotarpio mezolitiniai kultūriniai sluoksniai ir surinkta didelė kaulo–rago ir kvarco dirbinių kolekcija (Jaanits L., 1965, p. 36; Янитс Л. Ю.,

1966, c. 122). Radinių iš Narvos gyvenvietės panašumas į Kundos ir kitų Estijos mezolito gyvenviečių medžiagą, tyrinėtoji leido suformuluoti mintį, kad Kundos kultūra Rytų Pabaltijyje nepertraukiamai vystėsi per visą mezolito laikotarpį (Янитс Л. Ю., 1966, c. 123). Šiaurės Estijoje ištyrus pirmasias neolitinės Narvos kultūros gyvenvietes, mokslininkai pagal radinių panašumą ir stratigrafinę seką jos kilmę susiejo su Kundos kultūra (Янитс Л. Ю., 1966, c. 123; Гурина, 1967, c. 176). L. Jaanitsas taip pat ištyrė Sijmusaare stovyklavietę (Jaanits L., 1965, p. 36). O 1967 metais buvo aptikta ir 1968–1976 metais tyrinėjama ankstyvojo mezolito Pulli stovyklavietė (Jaanits L., Jaanits K., 1975; Jaanits L., Jaanits K., 1978; Jaanits K., 1981, p. 395–397). Ši stovyklavietė buvo datuota preborealiu, o jos titnaginių dirbinių kompleksas tapo etaloniniu Kundos kultūros ankstyvojo mezolito stovyklavietės titnagnio inventoriaus kolekcijos pavyzdžiu (Янитс К. Л., 1990, c. 4–5). Estijos mezolito tyrinėjimus pratęsė archeologas Karelas Jaanitsas, ištyręs keletą mezolito paminklų – Lepakozės (Jaanits K., 1981, p. 391–392; Янитс К. Л., 1975; Jaanits K., 1978), Umbuzi (Янитс К. Л., 1977) ir Jalaverės stovyklavietes. 1990 metais Kundos kultūros tyrinėjimus K. Jaanitsas apibendrino savo disertaciniame darbe, skirtame šios kultūros stovyklaviečių titnaginiam inventoriui (Янитс К. Л., 1990).

Be to, keletas Kundos kultūros stovyklaviečių buvo ištirta ir Latvijoje. Paminėtinos Zvejniekų II (Загорска, Загорскис, 1977; Загорска, 1981) ir Suliagalo (Лозе, 1988, c. 13–17) stovyklavietės. Reikšminga Pabaltijo mezolito sampratai buvo I. Zagorskos disertacija, skirta Latvijos akmens amžiaus kaulo ir rago dirbiniais (Загорска, 1983).

Paminėtinos lenkų tyrinėtojo S. Kozlovskio pastangos sukurti visą apimančią Kundos kultūros koncepciją. Savo darbuose apie Šiaurės rytų Europos ir Lenkijos mezolitą jis išskyrė didelę Kundos kultūros sritį Šiaurės rytų Europoje nuo Pabaltijo iki Uralo (Kozłowski S. K., 1972, p. 215) Vėliau tyrinėtojas šių

sritį pavadino Kundos bendrija arba šiaurės rytiniu kultūrinio ratu ir jam priskyrė Kundos, Nemuno ir Volgos aukštupio kultūras (Kozłowski J. K., Kozłowski S. K., 1977, p. 242–245). Viename paskutiniųjų savo darbų, skirtų Lenkijos mezolitui, šis tyrinėtojas į vadinamąjį šiaurės rytinį technokompleksą susiejo mezolitinės Nemuno, Kudlajevkos ir Kundos kultūras bei neolitinę Narvos kultūrą (Kozłowski S. K., 1989, p. 167–181).

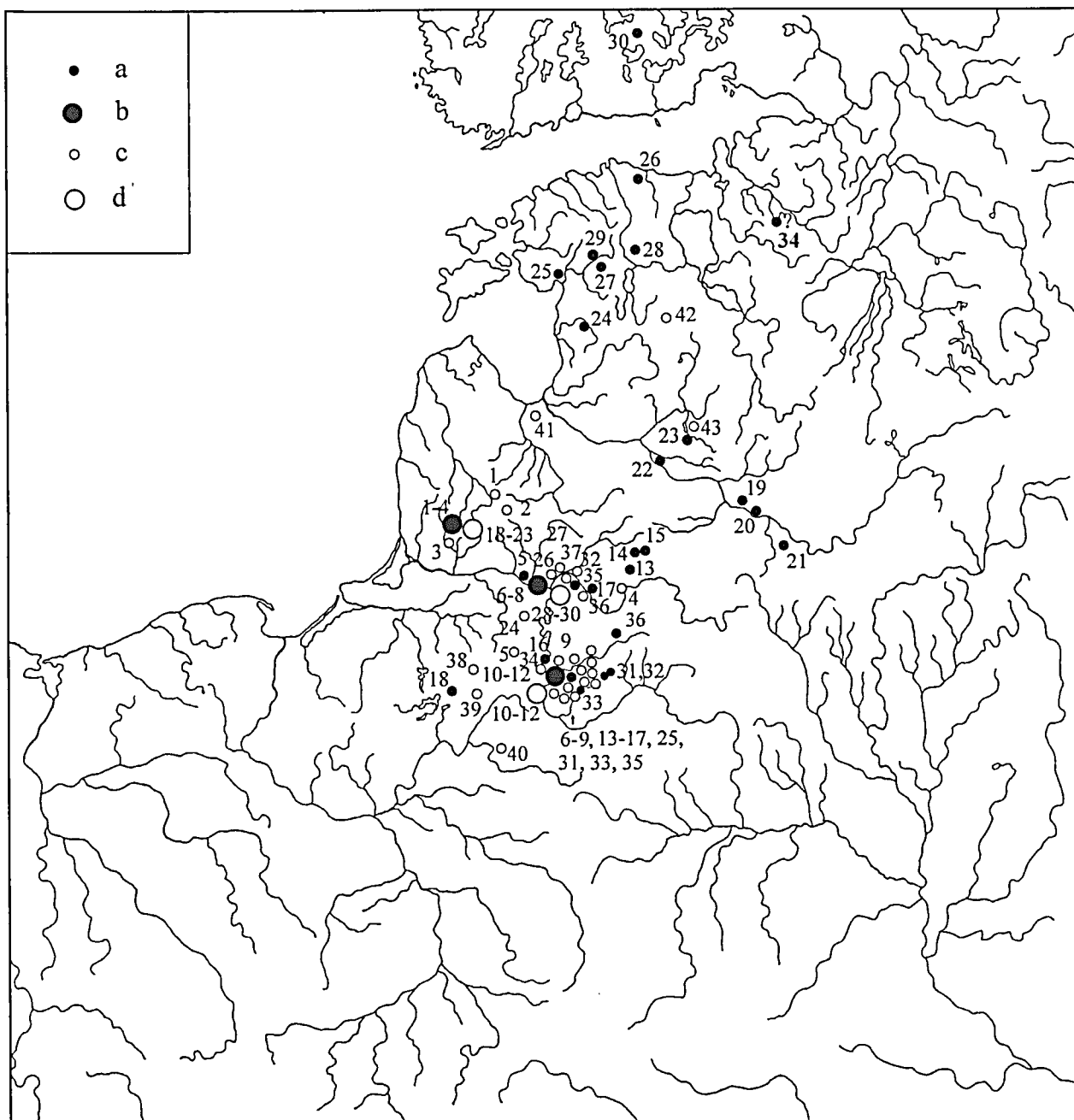
Lietuvoje apie Kundos kultūros palikimą ilgą laiką buvo sprendžiama tik iš atsitiktinių dirbinių iš kaulo radinių. Ši medžiaga ne kartą buvo nuodugnai išnagrinėta ir paskelbta R. Rimantienės darbuose (Rimantienė, 1974, p. 12; Rimantienė, 1972, p. 89–90; РИМАНТЕНЕ, 1971, с. 123–124; РИМАНТЕНЕ, 1977, с. 69; Rimantienė, 1984, p. 86–94; Rimantienė, 1996, p. 87–95). Archeologės nuomone, Šiaurės Lietuvos mezolitas, maždaug iki Nemuno ir Neries linijos, priskirtinas Kundos kultūrai. 9–10 dešimtmečiuose buvo iširta ir pradėta tyrinėti keletas Kundos kultūros gyvenviečių šiaurės vakarinėje ir šiaurės rytinėje Lietuvos dalyse: Širmės kalno 3-oji (Butrimas, 1980, p. 3–6), Biržulio sąsmaukos 1-oji (Butrimas, 1986, p. 3–5), Pakretuonės 4-oji (Girininkas, 1990, p. 13–15), Šaltaliūnės (Ostrauskas, 1992; 1994; Ostrauskas, Steponaitis, 1996), Rėkučių 1-oji (Šatavičius, 1998). Tačiau tik nedaugelio paminklų tyrinėjimų duomenys buvo trumpai paskelbti (Ostrauskas, 1993; 1995; 1996). Pastaraisiais metais pavienės Kundos kultūros gyvenvietės buvo aptiktos ir pradėtos tyrinėti Šiaurės vakarų Baltarusijoje Dauguvos pakrantėse – Zamošjės 1-oji (Ксензов, 1994a; Ксензов, 1994b) ir Šiaurės Rytų Lenkijoje – Milukių 1-oji (Brzozowski, Siemasko, 1995) (1 pav.).

XX a. 9–10 dešimtmečiais suaktyvėjus mezolito tyrinėjimams Pabaltijo regione atsirado faktų, priverusių mokslininkus suabejoti, ar Kundos kultūra gali apimti visą šiaurinės Pabaltijo dalies mezolitą. Taip latvių archeologė I. Lozė, išryškindama kultūrinį tęstinumą vėlyvojo mezolito ir ankstyvojo neolito Narvos kultūros sluoksniuose Lubano ež. apylinkių gyvenvietėse pavartojo terminą *Protonarva* (Лозе, 1988, с. 105, табл. 20). Kita Latvijos tyrinėtoja, I. Zagorska, įrodė, kad ankstyvojo ir vidurinio mezolito kaulo ir rago dirbinių kolekcijos per daug skiriasi nuo vėlyvojo mezolito kolekcijų, ir todėl jų negalima suplakti į vieną kultūrą (Zagorska, 1992, p. 109, p. 112–113, pav. 19). Šią išvadą patvirtino darbo autoriaus atlikti Šiaurės Lietuvos mezolito gyvenviečių titnago radinių tyrinėjimai. Jų metu buvo nustatytas gyventojų (ir kultūrų) pasikeitimas šiame regione įvykęs mezolito laikotar-

pyje (Ostrauskas, 1996, p. 109–110). Pastarųjų metų tyrinėjimai Kundos gyvenvietėje atskleidė jos nevie-nalaikiškumą (Akerlund, Regnell, Possnert, 1996). Todėl ilgai, apie šimtmetį, Pabaltijo akmens amžiaus tyrinėtojų naudota Kundos kultūros, apimančios visą mezolito laikotarpį ir duodančios pradžią neolitinei Narvos kultūrai, schema turėtų būti atmesta kaip pasenusi. Kadangi Kundos kultūros pavadinimas yra giliai įsišaknyjęs tyrinėtojų sąmonėje ir plačiai vartojamas jų darbuose, kyla klausimas: ką toliau vadinti Kundos kultūra: ar ankstyvojo mezolito, ar vėlyvojo mezolito gyvenvietes ir jų palikimą. Viena vertus, Kundos stovyklavietė ir kultūra iki šiol buvo plačiausiai žinoma savo kaulo ir rago dirbinių kolekcijomis. Kita vertus – su ja buvo siejamos gyvenviečių titnago kolekcijos su įklotiniais antgaliais, daugiausiai iš pietinės Rytų Pabaltijo regiono dalies. Mezolito laikotarpio gyvenvietės visoje Europoje daugiausiai atspindi titnaginį ir akmeninį inventorių, natūraliomis sąlygomis nesunykstantis. Lietuvoje, Lenkijoje, Baltarusijoje iš esmės yra išlikusios tik smėlinės gyvenvietės su titnago inventoriumi, o jų radinių kompleksai yra pakankamai aiškūs tyrinėtojams, bei dalies tyrinėtojų yra siejami su Kundos kultūros vardu. Todėl aš esu linkęs Kundos kultūros vardu vadinti ankstyvojo mezolito Pullio tipo stovyklavietes su įklotiniais antgaliais ir kitu inventoriumi. Taip šis pavadinimas yra vartojamas šiame ir kituose mano darbuose nuo 1996 metų.

Šiuo metu autoriui yra žinoma 32 Kundos kultūros gyvenvietės ir 43 pavienių Pulio tipo stėlės antgalių radimvietės (1 pav.). Iš jų 27 gyvenvietės yra daugiau ar mažiau tyrinėtoms kasinėjimų būdu. Tačiau tik 4 tyrinėtoms gyvenvietėms yra su atskirais kultūriniais sluoksniais (Pulli, Zvejniekų II apatinis sluoksnis, Suliagalio ir Milukių 1-oji gyvenvietė). Kitos yra smėlinės. Smėlinių gyvenviečių kultūrinuose sluoksniuose, ypač pietinėje Kundos kultūros arealo dalyje, kaip taisyklė yra randama susimaišiusi įvairių laikotarpių medžiaga. Lietuvoje yra tyrinėta 14 Kundos kultūros gyvenviečių. Pavyzdžiui, visos 14¹ Lietuvoje tyrinėtų Kundos kultūros gyvenviečių yra smėlinės, ir jų kultūrinuose sluoksniuose yra rasta toli gražu ne vieno laikotarpio medžiaga. Taip Biržulio sąsmaukos 1-ojoje gyvenvietėje greta Kundos kultūros ankstyvojo mezolito stovyklavietės medžiagos rasta vėlyvojo mezolito ir vėlyvojo neolito gyvenviečių medžiaga, Paštuvos stovyklavietėje randame ankstyvojo mezolito Kundos ir Stavinogos–Kudlajevkos kultūrų stovyklaviečių palikimą, – bei metalo laikotarpio gyvenvietės medžiaga,

¹ Biržulio sąsmaukos 1, Drenių, Širmės kalno III, Skirmuntinės 1, Lampėdžių, Paštuvos, Žemųjų Kaniukų 1, Šaltaliūnės, Netiesų 1, Pakretuonės IV, Rėkučių I, Pyplių 1B, Mitkiškių 3, Papiškių IV (pastarojoje gyv. Kundos kultūros radiniai buvo rasti apatiniame suplautame sluoksnyje).

1 pav. Ankstyvojo mezolito Kundos kultūros gyvenviečių (1 – 1 gyvenvietė, 2 – 3 ir daugiau gyvenviečių) ir pavienių *Pulli* tipo strėlių antgalių radimviečių (3 – 1 radimvietė, 4 – 3 ir daugiau radimviečių) paplitimas. Kundos kultūros gyvenvietės: 1 – Biržulio sąsmaukos 1C, 2 – Drenių, 3 – Širmės kalno III, 4 – Skirmuntinės 1, 5 – Paštuvos 1B, 6 – Lampėdžių, 7 – Žemųjų Kaniukų 1, 8 – Pyplių 1, 9 – Puvočių, 10 – Pamerkinės, 11 – Merkinės 3, 12 – Merkinės 3a (Merkio šlaito 1), 13 – Šaltaliūnės, 14 – Pakretuonės IV, 15 – Rėkučių 1, 16 – Netiesų 1, 17 – Mitkiškių 3, 18 – Milukių, 19 – Krumpliovo, 20 – Zamošjės II, 21 – Plusų, 22 – Jersikos, 23 – Suliagalo, 24 – Zvejniekų II, 25 – Pulli, 26 – Kundos, 27 – Jalaverės, 28 – Umbuzio, 29 – Lepakozės, 30 – Lahti Ristolos, 31 – Karaviškės 6A, 32 – Karaviškės 6B, 33 – Katros 4, 34 – Sokoloko, 35 – Skarulių, 36 – Papiškių IV. Pavienių *Pulli* tipo strėlių antgalių radimvietės: 1 – Ringuvėnai, 2 – Šiauliai, 3 – Šilalė, 4 – Bratoniškės, 5 – Rinkotas, 6–7 – Kašėtos, 8 – Dubos ež., 9 – Katra 3, 10–11 – Druskininkai, 12 – Baltašiškės, 13 – Pamerkiai, 14 – Kabelių 2B, 15 – Kabelių 5, 16 – Šnipiškės 2, 17 – Kaibučiai, 18 – Daktariškės 1, 19 – Lingėnai, 20 – Spigino sala, 21 – Janapolė, 22 – Širmės kalnas 4, 23 – Ožnugariai 1, 24 – Pažarstis, 25 – Mančiagirė 3, 26 – Veršvai, 27 – Linkuva (Kauno smėliai), 28 – Pakalniškiai 4, 29 – Jakšto-niai 1A, 30 – Žemieji Petrašiūnai, 31 – Trikampio ež., 32 – Salenikai 1, 33 – Viečiūnai 4d, 34 – Merkinė 1, 35 – Beržupis 10, 36 – Mitkiškiai 1, 37 – Bartoniai, 38 – Garbašas 1, 39 – Stačiai 6, 40 – Narevo up., 41 – Uolainė, 42 – Nynova, 43 – Kvapanai II. *Autoriaus žem.*

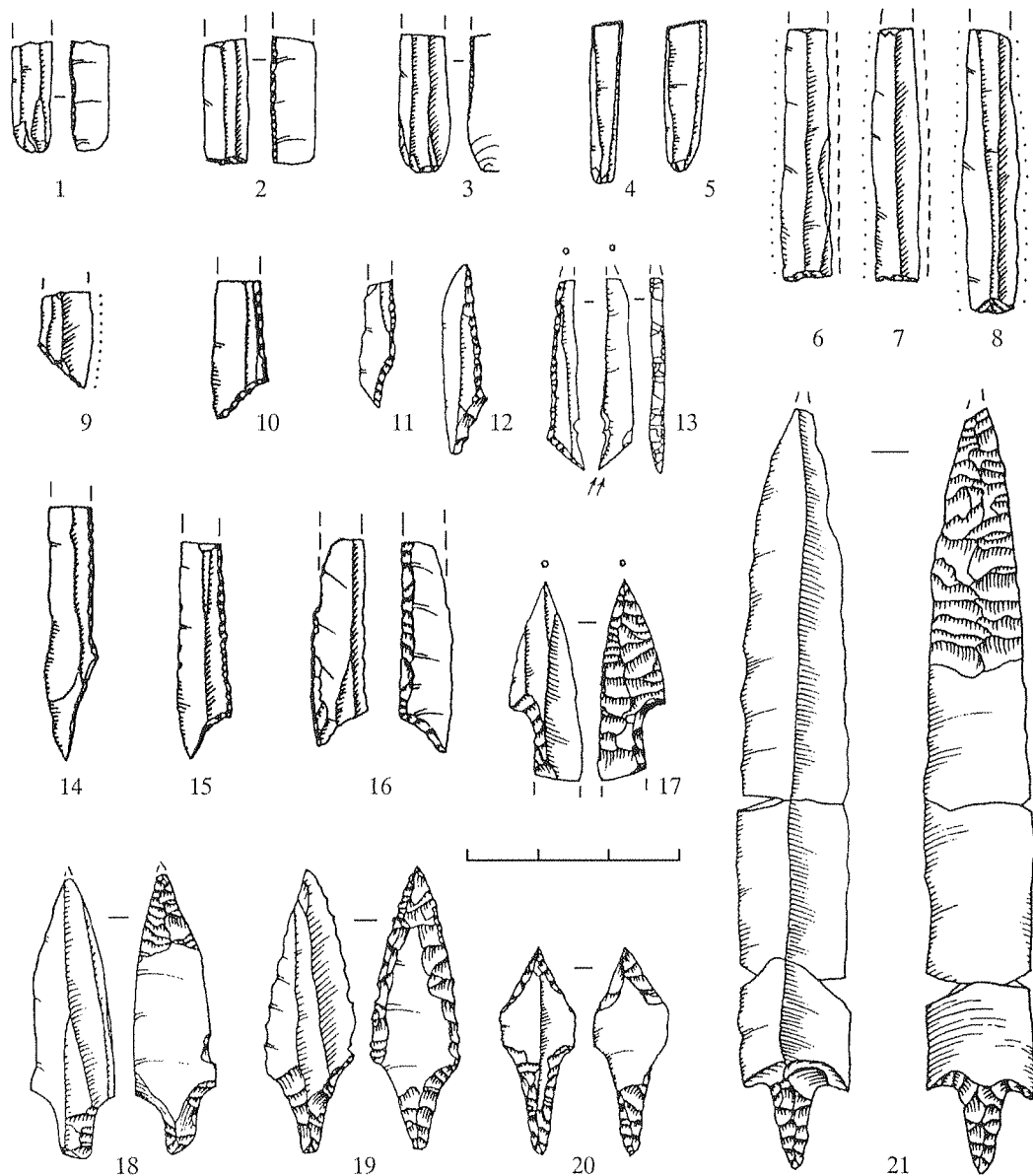
Žemųjų Kaniukų 1-ojoje – ankstyvojo mezolito Kundos kultūros, vėlyvojo mezolito Janislavicų ir ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenvietės, Netiesų 1-ojoje stovyklavietėje – įvairių laikotarpių medžiaga, nuo vėlyvojo paleolito iki geležies amžiaus, Šaltaliūnėje – Kundos kultūros ir ankstyvojo neolito gyvenvietės, – bei pavieniui vėlesnius radinius ir t. t. Dirbant su kai kurių smėlinių gyvenviečių medžiaga, naudotos titnago žaliavos, apdirbimo technikos, planigrafijos, patinizacijos, dirbinių tipologijos kriterijų pagalba tyrinėtojams kartais pavyksta išryškinti atskirų laikotarpių kompleksams būdingus bruožus. Tačiau pavienių paminklų inventoriaus palyginimas yra komplikuoatas, nes dauguma etaloniniais laikomų kompleksų iš Estijos ir Latvijos gyvenviečių yra negausūs arba pasižymi ypatybėmis, kurias sąlygojo titnago žaliavos trūkumas. Didelė dalis Zvejniekų II, Kundos ir kitų stovyklaviečių inventoriaus pagaminta iš vietinio prasto titnago ar kitų akmens rūšių. Pulli stovyklavietės komplekse atsispindi žaliavos importas: mažas nuoskalų ir skaldos kiekis rodo gatavų skaldytinių importą. Matyt, dėl to, kad nebuvo nuoskalų iš pirminio apdirbimo (skaldytinio paruošimo) etapo, gaunami itin aukšti skeltiškumo ir dirbinių rodikliai.

Pasirėmus Lietuvos ir Pabaltijo Kundos kultūros gyvenviečių medžiaga, galima išskirti jų titnago radinių kompleksams būdingus bruožus. Kundos kultūros stovyklaviečių titnago radinių kompleksams yra būdinga labai išvystyta skeltinė technika, taisyklingoms skeltėms gauti panaudojant nuspaudimo techniką ir vienagalius kūginius skaldytinius, vyrauja kampiniai rėžtukai, suformuoti nuskėlimais nulaužtuose skelčių galuose, galiniai gremžtukai. Labai didelis skelčių dalių kiekis. Būdingi mikrolitiniai ašmenėliai statmenai vienpusiu retušuota šonu ir galais, aukšti nelygiašoniai trikampiai mikrolitai, *Pulli* tipo įkotliniai antgaliai iš taisyklingų skelčių, ašmenėliniai *Pulli* tipo antgaliai (vadinamieji vienašoniai), kurie, matyt, buvo naudojami kaip ašmenėlinių kaulinių antgalių smaigaliai (2 pav.). Etaloniniuose Kundos kultūros paminkluose (*Pulli*, Zvejniekų II apatinis sluoksnis) nerasta mikrorėžtukinės skelčių dalinimo technikos pėdsakų. Mikrolitai, matyt, buvo formuojami naudojantis skelčių laužymu ir statmenu retušu. Kaip vieną ryškesnių Kundos kultūros gyvenvietėse randamų dirbinių tipų derėtų išskirti įvairius kaulinius antgalius su 1 ar 2 titnaginių ašmenėlių eilėmis.

Savo archajiškumu tarp Kundos kultūros gyvenviečių išsiskiria Biržulio sąsmaukos 1-osios gyvenvietės ankstyvojo mezolito titnago radinių kompleksas. Šis kompleksas buvo atskirtas remiantis patinizacijos ir tipologijos kriterijais. Jam būdinga skeltinė technika, panaudojant vienagalius skaldytinius ir nuspaudimo techniką. Iš radinių paminėtini galiniai gremžtukai iš skelčių ir nuoskalų, kampiniai rėžtukai, suformuoti nu-

laužtuose skelčių ir nuoskalų kampuose, stambios skeltės su retušu (3 pav.). Šiam kompleksui yra būdingi keli bruožai jį išskiriantys iš kitų Kundos kultūros gyvenviečių: visi 5 įkotliniai antgaliai yra daugmaž vienodų dydžių, su palyginti nedaug retušuotu smaigaliu apatinėje pusėje, nerasta ašmenėlių ir trikampių mikrolitų, yra skeltės apatinė dalis su 2 išretušavimų, jos dalijimui perlaužiant, likučiais šonuose – toks dalijimo būdas būdingas vėlyvajam paleolitui. Šie Biržulio sąsmaukos 1-osios gyvenvietės inventoriaus išskirtiniai bruožai, verčia šią gyvenvietę laikyti ankstyviausiu žinomumu šios kultūros paminklu.

Kundos kultūros kilmės klausimas iki šiol sukelia karštas diskusijas tarp tyrinėtojų. Taip šios kultūros tyrinėjimų aušroje estų archeologas R. Indreko iš pradžių ją kildino iš Vidurio ir Vakarų Europos paleolito centrų (Indreko, 1948, p. 398), vėliau savo nuomonę pakeitė ir jos kilmę susiejo su Borševo 1 tipo gyvenvietėmis su įkotliniais s antgaliais iš *Dono-Desnos* vėlyvojo paleolito rajono (Indreko, 1964, p. 58–61). Lenkų tyrinėtojas S. K. Kozłowski iškelė hipotezę apie Kundos kultūros kilmę iš Sibiro (Kozłowski S. K., 1972, p. 114; Kozłowski J. K., Kozłowski S. K., 1977, p. 242–243). Pastaraisiais dešimtmečiais dauguma tyrinėtojų šios kultūros kilmę susiejo su Svidrų kultūra, tačiau netiesiogiai, nes juos trikdė titnago dirbinių kolekcijų tipologiniai ir technologiniai skirtumai. R. Rimantienė nurodė kelis komponentus, dalyvavusius šios kultūros formavimesi: Maglemozės ir Askolos kultūras bei Svidrų kultūros palikimą, gautą iš pietryčių, iš Valdajaus aukštumų (Rimantienė, 1984, p. 94). Panašios nuomonės buvo ir L. V. Kolcovas. Kaip ir R. Rimantienė pavienius Kundos kultūros elementus kildino iš įvairių kultūrų. Jo nuomone, Kundos kultūros titnaginį inventorių susiformavo Svidrų ir Arensburgo kultūrų įtakoje, kaulo ir rago dirbiniai – Maglemozės, skalūno ir kvarco – Askolos kultūros iš Pietų Suomijos įtakoje (Кольцов, 1979, c. 24). I. Zagorska Latvijos mezolito kilmę susiejo su Svidrų ir Arensburgo kultūromis (Заропска, 1981, c. 63–64). Estų tyrinėtojas K. Janitsas ir baltarusių archeologas V. P. Ksenzovas Kundos kultūrą kildina iš Svidrų kultūros (Яницс К. Л., 1990b, c. 30; Ксензов, 1994b, c. 24). Rusų tyrinėtojas A. N. Sorokinas nesenai pasiūlė netradicinį Kundos kultūros kilmės klausimo sprendimą. Jo nuomone, Resetos, Kundos ir Butovo kultūros (pirmoji ir trečioji yra paplitusios Volgos ir Okos upių tarpupio baseinuose) sudaro vienos kultūros raidos grandinės atskirus etapus. Kundos kultūros *Pulli* tipo gyvenvietės Estijoje ir Latvijoje, jo nuomone, atspindi sezoninę Resetos kultūros gyventojų migraciją Dauguvos slėniu preborealiai antroje pusėje (Sorokin, 1999). Ši teorija vienintelė lyg ir „atranda“ gyvenviečių komplek-

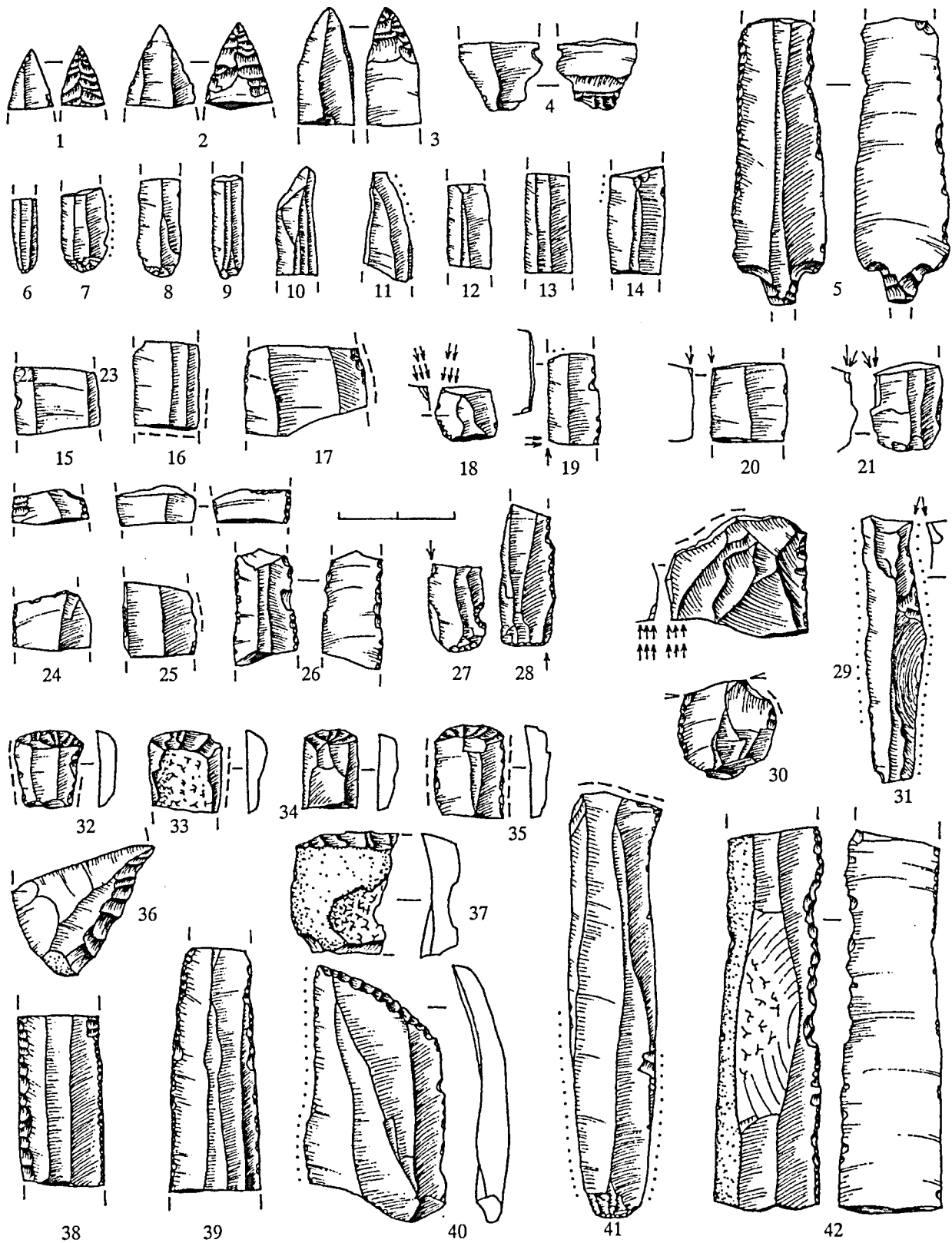

2 pav. Būdingi Kundos kultūros strėlių antgalių ir mikrolitų tipai: 1–8 – mikrolitiniai ašmenėliai, 9–16 – nelygiašoniai trikampiai mikrolitai, 17 – ašmenėlinis (*vienašonis*) antgalis, 18–21 – *Pulli* tipo įkotiniai antgaliai. 1–8 – Paštuva, 9, 10, 14–16 – Pulli, 11–13, 18, 19 – Šaltaliūnė, 17, 20 – Pamerkinė, 21 – Ringuvėnai. (Pagal Ostrauskas, 2000a, 173 pav. 2.)

sus, iš kurių tiesiogiai susiformavo Kundos kultūrai būdingi bruožai. Tačiau šiai hipotezei prieštarauja kitų Volgos–Okos tarpupio mezolito tyrinėtojų pateikiami duomenys (Кольцов, Жилин, 1999). Taip pat ji negali paaiškinti gausaus Kundos kultūros gyvenviečių palikimo Lietuvos ir Šiaurės rytų Lenkijos teritorijose.

Kundos kultūra atrodo su Svidrų kultūra teturėjo vieną bendrą bruožą – įkotinius antgalius iš skelčių. Visas kitas Kundos kultūros materialinis palikimas buvo kitoks. Tobula nuspaudimo technika taisyklingoms

skeltėms skelti, labai išvystyta kaulo ir rago apdirbimo industrija ir ašmenėlinė technika. Tokie esminiai pasikeitimai per labai trumpą vos apie 200 m. laiką vertė tyrinėtojus ieškoti Kundos kultūros ištakų kai kur toliau nuo Rytų Baltijos kraštų (žr. aukščiau), nors dėka įkotinių antgalių ir buvo pripažintas postsvidrinis šios kultūros charakteris. Pasikeitimų titnago apdirbimo technikoje negalima paaiškinti ir dalies gyventojų migracija ar informacijos apsikeitimu, žinių, tradicijos, perdavimu, nes ši regioną ankstyvajame mezolite

3 pav. Biržulio sąsmaukos 1C gyvenvietė. Kundos kultūros titnago radiniai: 1-5 – Pulli tipo įkotiniai antgaliai, 6-15 – skelčių dalys, 16, 17, 22-26, 38, 39, 41, 42 – skeltės ir jų dalys su retušu, 18-21, 27-31 – rėžtukai, 32-37, 40 – gremžtukai. G. Piličiausko pieš.

pasiekusios miškų medžiotojų kultūrų (Kudlajevkos ir Komornicos) nešėjai nuspaudimo ir skeltinės technikų nenaudojo. Šiuos prieštaravimus, atrodo, geriausiai paaiškina ukrainiečių archeologo L. Zalizniako pasiūlytas sprendimas (Зализняк, 1989, c. 83–84), kad nuspaudimo technika, naudojant vienagalius skaldytinius taisyklingoms skeltėms gaminti, tėra dėsninga titnago apdirbimo technikos raidos pakopa, perėjimas prie optimaliausios taisyklingoms skeltėms skelti skaldytinių formos – vienagalio kūginio skaldytinio. Dėl atsiradusio naujo pusgaminių – taisyklingos skeltės, pakito ir titnago dirbinių kompleksų tipologinė sudėtis bei tapo galima mikrolitizacija. Matyt, ši technologija buvo ištobulinta vietinių Svidrų kultūros žmonių, kaip vienas iš būdų prisitaikyti prie pasikeitusios gamtinės aplinkos ir tobulinant medžioklės įrangą įsisavinti miškų juostos medžioklės būdus. Taisyklingos skeltės kaip pusfabrikačiai idealiai tiko ašmenėliniai technikai ir buvo materialus pagrindas greitai perimti šiai technikai iš besiskverbiančių iš pietų Kudlajevkos kultūros bendruomenių. Kudlajevkos kultūra tai vėlyvojo Graveto kultūrinių grupių, naudojusią ašmenėlinę techniką dar vėlyvajame paleolite plačiąja prasme, palikuonys. Šios kultūros bendruomenės išliko Ukrainos miškastepių ir stepių juostose iki holoceno (poledynmečio) pradžios (Зализняк, 1991, c. 25; Зализняк, 1995, c. 13; 1998, c. 200). Ašmenėlinė technika ypač paplito Kundos kultūros gyvenvietėse dar ir dėl to, kad didžiojoje jos arealo dalyje (Šiaurės Lietuva, Latvija, Estija, gretimi Rusijos rajonai) nėra kokybiškos titnago žaliavos. O ašmenėlinė technika leidžia gaminti efektyvius medžioklės įrankius panaudojant menkos kokybės vietinę žaliavą arba labai taupant importinį titnagą.

Pastarųjų metų ankstyvojo mezolito gyvenviečių tyrinėjimai Lietuvoje ir Lenkijoje leidžia iškelti ir pagrįsti hipotezę, kad Kundos kultūra formavosi Narevo aukštupio, Priegliaus ir Nemuno baseinuose. Kadangi Kundos kultūrai būdinga skeltinė titnago apdirbimo technika galėjo susiformuoti tik kokybiška titnago žaliava turtingose vietose nuo šios kultūros formavimosi arealo tenka atskirti šiaurine Rytų Baltijos regiono dalį, nes tinkama titnago žaliava randama tik į pietus nuo maždaug Nemuno žemupio ir Neries upių linijos. Titnago radinių iš Pietų Lietuvos kolekcijose yra randama nemaža tarpinių, pereinamų tarp Svidrų ir Kundos antgalių formų, netiesiogiai lyg ir paremiančių aukščiau išdėstytas mintis. Galutinai patikslinti Kundos kultūros formavimosi sritį trukdo šio klausimo menkas iširtumas kaimyninėje Baltarusijoje.

Žinomų Kundos kultūros gyvenviečių paplitimas atspindi pateiktame žemėlapyje (1 pav.). Šios kultū-

ros arealas apima Rytų Pabaltijo šalis: Estiją, Latviją, Lietuvą. Keletas gyvenviečių ir pavienių antgalių radinių rasta Šiaurės Rytų Lenkijoje ir Baltarusijos Pauduguvyje, Pietų Suomijoje. Nors pietinėje Lietuvos dalyje iki šiol nėra tyrinėtų Kundos kultūros gyvenviečių, nemaža šios kultūros pavienių radinių ir kolekcijų yra rinkiniuose, surinktuose paviršiuje, taip pat kito laikotarpio gyvenviečių tyrinėjimų metu. Paminėtinos Pamerkinės, Merkinės 3, Merkinės 3a (Merkio šlaito 1-oji), Netiesų 1, Puvočių 1, Karaviškių 6A ir 6B, Katros 4 stovyklavietės, pavieniai antgaliai iš Šnipiškių 2, Kabelių 1 ir 5, Trikampio ežero, Merkinės 1 stovyklaviečių bei iš Baltašiškės, Druskininkų, Kašėtų ir kitų vietovių. Nemuno baseinas Baltarusijoje šiuo atžvilgiu yra silpnai ištyrinėtas, o radiniai vis dar nepaskelbti. Tačiau baltarusių tyrinėtojo V. Obuchovskio duomenimis, *Pulli* tipo antgaliai yra aptinkami Baltarusijos Nemuno baseino vakarinėje dalyje. Piečiausias radinys yra iš Ščiaros upės, kairiojo (pietinio) Nemuno intako, pakrančių². Narevo baseinas Šiaurės rytų Lenkijoje ir Nemuno baseino vidurinė ir pietinės dalys, matyt, kurį laiką galėjo būti Kundos ir Kudlajevkos ankstyvojo mezolito kultūrų kontaktine zona. Trūksta duomenų ir iš šiaurės rytinio Kundos kultūros arealo pakraščio – Rusijos Leningrado ir Pskovo sričių. Vienintelė žinoma Sokoloko gyvenvietė yra paskelbta trumpai, ir todėl sunku spręsti apie jos pobūdį (Тимофеев, 1993, c. 9–11). Manau, kad Kundos kultūros arealas, matyt, iš dalies apėmė ir Dauguvos aukštupį bei Lovatės ir Velikajos upių baseinus Šiaurės vakarų Rusijoje, kur yra aptinkami pavieniai *Pulli* tipo strėlių antgaliai, tačiau kadangi šios teritorijos mus dominančiu atžvilgiu tėra menkai iširtos, kol kas to negalima įrodyti.

Nereikėtų pamiršti, kad Kundos kultūros arealas, kaip, be abejo, ir kitų kultūrų, laikui bėgant kito. Nors šiuo metu tyrinėtojų turimi duomenys dar yra labai fragmentiški, tačiau jau galima preliminariai rekonstruoti šios kultūros arealo raidą. Iš aukščiau paminėto kultūros formavimosi arealo Kundos kultūros grupės jau preborealio pirmoje pusėje išplito visame Rytų Baltijos regione (1 pav.). Apie tai byloja *Pulli* stovyklavietės (Estija) gamtamokslinės datos. Tikėtina taip pat, kad tuo metu Kundos kultūros žmonės taip pat įsisavino didžiąją dalį Dauguvos aukštupio baseino. Preborealio antrojoje pusėje žymi Kundos kultūros įtaka pasiekė Volgos aukštupyje įsikūrusią giminingą postsvidrinę Butovo kultūrą (Кольцов, Жилин, 1999, c. 77). Dėl šios įtakos susiformavo atskira Butovo kultūros grupė (Кольцов, Жилин, 1999, c. 91). Taip pat Kundos kultūros grupės judėdamos šiaurės rytų kryptimi kolonizavo Ladogos ir Onegos apyžeres. Tyri-

² Nuoširdžiai dėkoju kolegai Viktorui Obuchovskiui už suteiktą nepaskelbtą informaciją.

nėtojų nuomone, Kundos kultūros įtakoje borealio laikotarpio pradžioje į rytus nuo Onegos ežero susiformavo gimininga Veretjės tipo gyvenviečių grupė, gyvavusi apie apie tūkstantį metų, 7000–6000 m. pr Kr. (Ошибкина, 2000). Preborealio laikotarpio pabaigoje – borealio laikotarpio pradžioje Kundos kultūros grupės pasiekė Pietų Suomiją (Matiskainen, 1996, p. 257, 258). Kartu Kudlajevkos kultūros gyvenviečių radiniai Lietuvoje rodo, kad Kundos kultūra buvo pamažu stumiami iš pietinės Rytų Pabaltijo regiono dalies, Nemuno baseino. Nemuno baseine įsigalėjus Kudlajevkos kultūrai nutrūko titnago žaliavos importas į Kundos kultūros gyvenvietes. Borealio laikotarpiu Rytų Baltijos regiono šiaurinės dalies gyvenvietėse neberandama radinių iš importinio geros kokybės titnago, todėl kultūrinį tęstinumą ir Kundos kultūros pėdsakus galbūt būtų galima atsekti tik gyvenviečių kaulinio ir raginio inventoriaus pagalba. Tyrinėtojų nurodomas kaulinio inventoriaus pasikeitimas borealio laikotarpio pabaigoje greičiausiai turėtų būti interpretuotas kaip Kundos kultūros išnykimas ar asimiliacija (Zagorska, 1992, p. 109, 112–113, pav. 19). Tačiau pasakutinės hipotezės yra perdėm preliminaraus pobūdžio ir reikalauja rimtesnio pagrindimo.

Visos turimos tikslios gamtamokslinės datos Kundos kultūrą, apibrėžiamą kaip *Pulli* tipo gyvenvietes, su titnago dirbiniais iš geros, šiaurinėje kultūros arealo dalyje importuotos, titnago žaliavos, Rytų Pabaltijyje datuoja preborealio laikotarpio viduriu – antrąja puse:

Pulli gyvenvietė (Янитс К. Л., 1990, c. 5):

- 9600±120 BP (Ta-245);
- 9545±115 BP (Ta-176);
- 9300±75 BP (Ta-175);
- 9350±60 BP (Ta-949);
- 9285±120 BP (Ta-284).

Milukių gyvenvietė (Brzozowski, Siemasko, 1995, p. 7):

- 9280±50 BP (Gd-7595);
- 9160±? BP (Gd-7594).

Suliagalo gyvenvietė (Лозе, 1988, c. 14):

- po 9575±80 BP (Ta-1317).

Zvejniekų II gyvenvietės apatinis sluoksnis Šiaurės Latvijoje stratigrafinės ir palinologinės analizių pagrindu yra datuojamas preborealio laikotarpiu (Zagorska, 1992, p. 100). Kabelių 2-osios gyvenvietės vidurinis kultūrinis sluoksnis B, kur dalis surinkto titnaginio inventoriaus (ir 1 *Pulli* tipo antgalis), pagal žiedadulkių ir radiokarbonines analizes yra datuojamas preborealio antrąja puse – borealio pirmąja puse (Ostrauskas, 1998).

Kundos stovyklavietė Šiaurės Estijoje ilgą laiką buvo pagal turimą 1 radiokarboninę datą datuojama bo-

realio laikotarpio antrąja puse (Янитс К. Л., 1990, c. 8). Tačiau pastaraisiais metais švedų ir estų tyrinėtojų atlikti nauji tyrinėjimai atskleidė, kad Kundoje buvo gyvenama trimis atskirais laikotarpiais: 3500–4000 BP; 8000–8500 BP ir 9000–9500 BP (Akerlund, Regnell, Possnert, 1996, p. 266, 269). Todėl vienintelis įklotinis *Pulli* tipo strėlės antgalis iš Kundos gyvenvietės nebūtinai turi būti priskiriamas borealio antrajai pusei. Mano nuomone, jis priskirtinas pirmajam apgyvendinimo laikotarpiui ir datuotinas preborealium. Taigi kol kas neturime patikimų duomenų, leidžiančių Kundos kultūros gyvenvietes su būdingu titnago inventoriumi Rytų Pabaltijyje datuoti ir borealio laikotarpiu.

Preborealinių Kundos kultūros datavimą Rytų Pabaltijyje netiesiogiai patvirtina Kundos kultūros stovyklaviečių atsiradimas Pietų Suomijoje bei *Nižnėje Veretjė* tipo mezolito gyvenviečių grupės atsiradimas Onegos ežero pietinėse apylinkėse borealio laikotarpio pirmojoje pusėje. Lahti Ristolos gyvenvietė Pietų Suomijoje yra siejama su Ancyliaus ežero transgresija datuojama kalibruotomis datomis apie 9250 BP, tai yra preborealio laikotarpio antrąja puse (Matiskainen, 1996, p. 257–258). Su migracija iš Kundos kultūrinės srities yra siejamas *Nižnėje Veretjė* tipo gyvenviečių grupės atsiradimas, datuojamas radiokarboninėmis datomis 8750±70 BP (Le-1472), 8560±120 BP (GIN-2452-Y), 8520±130 BP (GIN-2452-D) (Ошибкина, 1983, c. 268–271).

Šių Kundos kultūros gyventojų grupių migracijų priežastimis galėjo būti tiek tolesnis miškų juostos, kartu ir palankių apsigyvenimo sąlygų, plitimas į šiaurę, tiek iš pietų besiskverbiančių Kudlajevkos kultūros gyventojų grupių spaudimas. Nedidelis skaičius Kundos kultūros stovyklaviečių su geros kokybės atvežtine titnago žaliava Estijoje ir Latvijoje leistų teigti, kad laikotarpis, kai ši žaliava buvo pasiekiamą, buvo gana trumpas. Matyt, dar preborealio antrojoje pusėje Nemuno baseino didžiąją dalį užėmus kitos kultūros (Kudlajevkos) žmonėms, titnago žaliavos tiekimas į šiaurinę regiono dalį nutrūko. Ši prielaida galėtų paaiškinti kelis Pabaltijo kraštų mezolito tyrimų paradoksus, kai titnaginių radinių kompleksuose ryškia pasikeitimo ribą galima išvesti maždaug ties preborealio ir borealio riba (Ostrauskas, 1996, p. 109–110), o analizuojant kaulinį ir raginį inventorių žymūs pasikeitimai pastebimi maždaug borealio antrojoje pusėje – atlantio pradžioje (Zagorska, 1992, p. 109, 112–113, pav. 19). Galbūt pasikeitimas titnago inventoriuje įvyko nutrūkus kokybiškos titnago žaliavos importui ir nesietinas su gyventojų pasikeitimu, kaip, matyt, reikėtų interpretuoti pasikeitimus ties borealio ir atlantinio periodų riba. Šią hipotezę būtų gali-

ma patikrinti tik kompleksiskai tyrinėjant įvairių laikotarpių gyventojų antropologinės medžiagos serijas. Deja, šiuo metu jų dar neturime.

Remiantis vėlyvosios Svidrų kultūros (Guminski, Fiedorczuk, 1990, p. 54; Schild, 1996, p. 288) ir Kundos kultūros gyvenviečių datomis, pastaroji susiformavo 2-ajame VIII tūkst. pr. Kr. ketvirtyje (nekalibruotomis datomis) Nemuno baseine, galbūt atmetant rytinę dalį aukštupio, bei Priegliaus ir Narevo aukštupio baseinuose. Kundos kultūra visoje Rytų Pabaltijo teritorijoje gyvavo preborealio laikotarpio viduryje – antroje pusėje, VIII tūkst. pr. Kr. vid. – antroje pusėje. Regiono šiaurinėje dalyje (Estijoje, Latvijoje) šios kultūros grupės galbūt išliko ir borealio laikotarpyje. Dar preborealio laikotarpiu dalis Kundos kultūros grupių pasitraukė iš Rytų Pabaltijo šiaurės ir šiaurės-rytų kryptimis į Suomiją ir Onegos ežero pietines apylinkes, taip pat Volgos upės aukštupio rajoną, kolonizuodamos naujus šiauriniams miškams (taiga) apaugusius plotus.

IŠVADOS

1. Kundos kultūra susiformavo Svidrų kultūros grupėms taikantis prie pasikeitusių gamtos sąlygų ir įsisavinant miškų medžiotojų gyvenimo būdą. Kundos kultūros genezė datuotina VIII tūkst. pr. Kr. 2-uoju ketvirčiu.

2. Kundos kultūros genezė vyko Nemuno, Priegliaus bei Narevo aukštupio baseinuose, teritorijoje kur yra kokybiškos titnago žaliavos. Tai būtina sąlyga ankstyvajam Kundos kultūros *Pulli* etapui būdingos titnago apdirbimo technologijos susiformavimui.

3. Kundos kultūra dar Preborealio laikotarpio viduryje išplito visame Rytų Pabaltijyje. Preborealio laikotarpiu Kundos kultūros bendruomenės taip pat pasiekė Dauguvos aukštupio, Ladogos ir Onegos apy-ežerių, Pietų Suomijos rajonus. Šiuo laikotarpiu Kundos kultūros įtaka buvo jaučiama ir Butovo kultūros gyvenvietėse Volgos aukštupyje.

4. Kundos kultūros ankstyvasis etapas arba *Pulli* tipo gyvenvietės apėmė tik konkretų siaurą laikotarpį – preborealio vidurį ir antrąją pusę (VIII tūkst. pr. Kr. vid. – 2-oji pusė). Greičiausiai tik šiuo laikotarpiu datuotinos Kundos kultūros gyvenvietės Šiaurės vakarų Baltarusijoje, Šiaurės rytų Lenkijoje ir Pietų Lietuvoje. Šio laikotarpio gyvenvietėse Latvijoje ir Estijoje randami titnaginiai dirbiniai iš importinės žaliavos. Ankstyvasis Kundos kultūros etapas pasibaigė, kai Nemuno baseino pietinę bei vidurinę dalis užėmė Kudlajevkos kultūra ir Kundos kultūros žmonės neteko galimybės naudotis ten esančiais kokybiškos titnago žaliavos šaltiniais.

5. Galima daryti prielaidą, kad Kundos kultūros bendruomenės šiaurinėje Pabaltijo dalyje greičiausiai išliko iki borealinio laikotarpio pabaigos. Tačiau jų materialinė kultūra ženkliai pakito nutrūkus titnago žaliavos importui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Akerlund A., Regnell M., Possnert G., 1996 – Stratigraphy and Chronology of Lammasmagi site at Kunda // Coastal Estonia. Recent Advances in Environmental and Cultural History. P. 51.

Brzozowski J., Siemasko J., 1995 – The Mesolithic site at Miłuki – research results. Paper presented during the international conference “Recent Research on the Stone and Early Bronze ages in the South-eastern Subbalticum”, Supraśl (Poland), September 1994. Suwalki, 1995.

Butrimas A., 1980 – Biržulio ež. apylinkių (Telšių raj.) akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL 1978/79. Vilnius, 1980, p. 3–6.

Butrimas A., 1986 – Biržulio sąsmaukos stovyklavietės ir gyvenvietės tyrinėjimai ir ežero pakrančių žvalgy-mas // ATL 1984/85. Vilnius, 1986, p. 3–5.

Girininkas A., 1990 – Tyrinėjimai prie Kretuono ežero // ATL 1988/89. Vilnius, 1990, p. 9–15.

Grewingk K., 1882 – Geologie und Archeologie des Mergellagers von Kunda in Estland // Archiv für die Naturkunde Liv-, Est-, und Kurlands. I. Series IX:1. Dorpat, 1882.

Grewingk K., 1884 – Die Neolithischen Bewohner von Kunda in Estland und deren Nachbarn. // Verh. GEG XII. Dorpat, 1884, p. 1–88.

Grewingk K., 1887 – Archäologische Ausflüge in Liv-, und Estland // Sb. GEG 1886. Dorpat, 1887.

Guminski W., Fiedorczuk J., 1990 – Dudka I. A stone age peat-bog site in North-Eastern Poland // AA. København, 1990. Vol. 60.

Indreko R., 1932a – Der Siedlungsfund von Moksi, Cemeinde Vóisiku // ŌESA 1930. Tartu, 1932, p. 197–218.

Indreko R., 1932b – Kiviaja vörgujäänuste leid Narva // Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat 1931. Tartu, 1932. Kd. 7, p. 48–67.

Indreko R., 1936 – Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde // ŌESA 1934. Tartu, 1936, p. 225–298.

Indreko R., 1948 – Die mittlere Steinzeit in Estland: ut einen Übersicht über die Geologie des Kunda-Sees von K.Orviku. // KVHAA. Handlingar. Stockholm, 1948. Del. 66.

Indreko R., 1964 – Mesolithische und Frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien. Stockholm, 1964.

- Jaanits K.**, 1978 – Neue Ausgrabungen in Lepakoze // ИАНЭОН. 1978. Т. 27, № 4, с. 323–326.
- Jaanits K.**, 1981 – Die mesolithischen Siedlungsplätze mit Feuersteininventar in Estland // Veröffentlichungen des Museums Für Ur- und Fühgeschichte. Potsdam, 1981, sags. 14/15/1980, p. 389–399.
- Jaanits L.**, 1965 – Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sovjetestland // Finsk Museum. Helsingfors, 1965, sags. 72, p. 5–46.
- Jaanits L., Jaanits K.**, 1975 – Fruhmolithische Siedlung in Pulli // ИАНЭОН. Т. 24, № 1, p. 64–70.
- Jaanits L., Jaanits K.**, 1978 – Ausgrabungen des Fruhmolithischen Siedlung von Pulli // ИАНЭОН. 1978. Т. 27, No. 1, p. 56–63.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.**, 1977 – Epoka kamienia na ziemiach polskich. Warszawa, 1977.
- Kozłowski S. K.**, 1972 – Pradzieje ziem Polskich od IX do V tysiąclecia p.n.e. Warszawa, 1972.
- Kozłowski S. K.**, 1989 – Mesolithic in Poland. A new Approach. Łódź, 1989.
- Loze I.**, 1992 – The Early Neolithic in Latvia. The Narva Culture // AA. København, 1992, T. 63, p. 119–140.
- Matiskainen H.**, 1996 – Discrepancies in Deglaciation Chronology and the Appearance of Man in Finland // The Earliest Settlements of Scandinavia. Stockholm, 1996, p. 251–262.
- Ostrauskas T.**, 1992 – Šaltaliūnės akmens amžiaus stovyklavietė–gyvenvietė // ATL 1990/91. Vilnius, 1992, p. 29–31.
- Ostrauskas T.**, 1993 – Šaltaliūnės akmens amžiaus stovyklavietės tyrinėjimai 1992 metais // VU Istorijos fakulteto Archeologijos ir Etnologijos katedros archeologiniai tyrinėjimai 1992 metais. Vilnius, 1993.
- Ostrauskas T.**, 1994 – Šaltaliūnės akmens amžiaus stovyklavietės–gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1992/93. Vilnius, 1994, p. 20–23.
- Ostrauskas T.**, 1995 – Šaltaliūnės akmens amžiaus gyvenvietė // Baltų archeologija. Naujausių tyrimų rezultatai. Konferencijos medžiaga. Vilnius. 1994 m. kovo 30 d. Vilnius, 1995, p. 5–14.
- Ostrauskas T.**, 1996 – Vakarų Lietuvos mezolitas // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 192–212.
- Ostrauskas T.**, 1998 – Kabelių senovės gyvenvietė 2-oji // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 31–66.
- Ostrauskas T., Steponaitis**, 1996 – Šaltaliūnės akmens amžiaus gyvenvietė // ATL 1994/95. Vilnius, 1996, p. 17–20.
- Rimantienė R.**, 1972 – Pirmieji Lietuvos gyventojai. Vilnius, 1972.
- Rimantienė R.**, 1974 – Lietuvos archeologijos atlasas. Vilnius, 1974. T. 1.
- Rimantienė R.**, 1984 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984.
- Rimantienė R.**, 1996 – Akmens amžius Lietuvoje (2 leidimas). Vilnius, 1996.
- Schild R.**, 1996 – Radiochronology of the Early Mesolithic in Poland // The Earliest Settlements of Scandinavia. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. 24. 1996, p. 285–295.
- Sorokin A. N.**, 1999 – On the Problem of influence of Volga–Oka Mesolithic to the Origin of Kunda Culture // L' Europe des derniers chasseurs: epipaleolithique et mesolithique. Actes du 5^e colloque international UISPP, commission XII, Grenoble, 18–23 septembre 1995. Paris, 1999, p. 425–428.
- Šatavičiaus E.**, 1998 – Rėkučių 1-osios akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1996/97. Vilnius, p. 43–45.
- Tallgren A. M.**, 1922 – Zur Archäologie Eestis. I. Vom Anfang der Besiedelung bis etwa 500 n. Chr. // Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). Dorpat, 1922. В III:6.
- Zagorska I.**, 1992 – The Mesolithic in Latvia // AA. København, 1992. T. 63, p. 97–117.
- Гурниа Н. Н.**, 1967 – Из истории древних племен западных областей СССР. МИА. Ленинград, 1967. № 144.
- Загорска И.А.**, 1981 – Ранний мезолит на территории Латвии // Latvijas PSR Zinatnu Akademijas Vestis. No. 2 (403), p. 53–65.
- Загорска И. А.**, 1983 – Костяные орудия охоты и рыболовства каменного века на территории Латвии. Автореф. канд. дис. истор. наук. Вильнюс, 1983.
- Загорска И., Загорские Ф.**, 1977 – Мезолит Латвии // КСИА. Москва, 1977, вып. 149, с. 69–75.
- Зализняк Л. Л.**, 1989 – Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. Киев, 1989.
- Зализняк Л. Л.**, 1995 – Ранний мезолит України // Археологія. Київ. 1995, № 3.
- Ксензов В. П.**, 1994а – Мезолит Белорусского Подвинья // Російская археология. 1994, № 4, с. 5–22.
- Ксензов В. П.**, 1994б – Мезолитическая культура Белорусского Подвинья и Поднепровья. Автореф. канд. дис. истор. наук. Минск, 1994.

Кольцов Л. В., 1979 – О характере сложения раннемезолитических культур Северной Европы // СА. 1979, № 4, с. 15–25.

Кольцов Л. В., Жилин М. Г., 1999 – Мезолит Волго–Окского междуречья. Памятники бутовской культуры. Москва, 1999.

Лозе И., 1988 – Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. Рига, 1988.

Ошибкина С. В., 1983 – Мезолит бассейна Сухоны и восточного Прионежья. Москва, 1983.

Ошибкина С. В., 2000 – Культура Веретье. Характеристика поселений // Muinasaja Teadus. Tallinn, 2000. Т. 8, с. 147–166.

Римантене Р. К., 1971 – Палеолит и мезолит Литвы. Вильнюс, 1971.

Римантене Р. К., 1977 – Основные черты мезолита Литвы // КСИА. Москва, 1977, вып. 149б, с. 66–69.

Тимофеев В. И., 1993 – Памятники мезолита и неолита региона Петербурга и их место в системе культур каменного века Балтийского региона // Древности Северо–Запада. Санкт–Петербург, 1993, с. 8–34.

Янитс К. Л., 1975 – Мезолитическая стоянка в Лепакозе (Центральная Эстония) // ИАНЭОН. 1975. Т. 24, № 1, с. 70–73.

Янитс К. Л., 1977 – Мезолитическая стоянка в Умбузи // ИАНЭОН. 1977. Т. 26, № 1, с. 42–47.

Янитс К. Л., 1990 – Кремневый инвентарь стоянок

Кундаской культуры. Автореф. канд. дис. истор. наук. Москва, 1990.

Янитс Л. Ю., 1959 – Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги (Эстонская ССР). Таллин, 1959.

Янитс Л. Ю., 1966 – Новые данные по мезолиту Эстонии // МИА. 1966, № 126, с. 114–123.

SANTRUMPOS

AA – Acta Archeologica

ATL 1978/79 – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais. Vilnius, 1980

GEG – Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft

KVDKM – Kauno Vytauto Didžiojo Karo muziejus

KVHAA – Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens

LA – Lietuvos archeologija

ÕESA – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat

ИАНЭОН – Известия Академии Наук Эстонской ССР Общественные науки

ИИ АН – Институт Истории Академии Наук

КСИА – Краткие сообщения Института археологии

КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР.

PROBLEMS OF INVESTIGATION OF THE MESOLITHIC KUNDA CULTURE

Tomas Ostrauskas

Summary

1. At present time the author is aware of 32 settlements of the Kunda culture and 43 stray find sites of Pulli-type arrow points (Fig. 1). The material of the Kunda culture, found in the Upper Nemunas basin in Byelorussia as far as the banks of the Sciara River in the South (after V. Obuchovski' verbal information), adds to the ciphers mentioned above. 26 settlements out of these were more or less investigated by excavation. However, only 4 investigated settlements are with separate occupational layers (settlements of Pulli, of Zvejnieki II, bottom layer, of Suliagals and of Miluki).

2. The Kunda culture developed due to acclimatization of the Swiderian culture groups to changes in natural conditions and to assimilation of forest hunters' style of life. Genesis of the Kunda culture is dated to VIII millennium BC, 2nd quarter. The Kunda culture processed flint by pressing regular blades from conical cores, this technology being a consistent chain in development of the Swiderian flint processing technique. Most likely the Kunda culture absorbed the insert technique from the Kudlaevka culture.

2. Genesis of the Kunda culture took place in the upper basins of such rivers as Nemunas, Prieglius and Narev, the territory rich in flint of quality. This was a prerequisite for formation of flint processing technology typical to the early Pulli stage of the Kunda culture.

3. As early as the middle Preboreal climatic period, the Kunda culture spread in the whole East Baltic. In the course of the Preboreal period, communities of the Kunda culture also reached regions of the Upper Daugava, environs of the Ladoga and Onega Lakes, localities of South Finland. At that period, influence of the Kunda culture was more pronounced in settlements of the Butovo culture on the Upper Volga as well.

4. The early stage of the Kunda culture or of Pulli-type settlements covered only a specific narrow period, i.e. the middle Preboreal and its second half (middle - second half of VIII millennium BC). Presumably settlements of the Kunda culture in NW Byelorussia, NE Poland and S Lithuania could be dated to this period only. Settlements of that period in Latvia and Estonia contain flint artefacts from imported material. The early stage of the Kunda culture ended after occupation of the southern and central part of the Nemunas basin by the Kudlaevka culture when the Kunda people were deprived of access to qualitative flint sources.

5. It may be presupposed that communities of the Kunda culture most likely remained in the North Baltic

until the end of the Boreal period. However, their material culture underwent remarkable changes after termination of flint import.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Distribution of sites of Early Mesolithic Kunda culture (a – 1 site, b – 3 and more sites in a microregion) and stray find places of Pulli-type points (c – 1 point, d – 3 and more items in a microregion).

Sites of the Kunda culture: 1 – Biržulis isthmus 1C, 2 – Dreniai, 3 – Širmė hill III, 4 – Skirmuntinė 1, 5 – Paštuva 1B, 6 – Lampėdžiai, 7 – Žemieji Kaniūkai 1, 8 – Pypliai 1, 9 – Puvočiai, 10 – Pamerkinė, 11 – Merkinė 3, 12 – Merkinė 3a (Merkys River slope), 13 – Šaltaliūnė, 14 – Pakretuonė IV, 15 – Rėkučiai 1, 16 – Netiesos 1, 17 – Mitkiškės 3, 18 – Miluki, 19 – Krumpliovo, 20 – Zamosje II, 21 – Plusy, 22 – Jersika, 23 – Suliagals, 24 – Zvejnieki II, 25 – Pulli, 26 – Kunda, 27 – Jalavere, 28 – Umbuzi, 29 – Lepakoze, 30 – Lahti Ristola, 31 – Karaviškės 6A, 32 – Karaviškės 6B, 33 – Katra 4, 34 – Sokolok, 35 – Skaruliai, 36 – Papiškės IV.

Stray find places of Pulli-type points: 1 – Ringuvėnai, 2 – Šiauliai, 3 – Šilalė, 4 – Bratoniškės, 5 – Rinkotas, 6–7 – Kašėtos, 8 – Duba lake, 9 – Karaviškės 6A, 10–11 – Druskininkai, 12 – Baltašiškės, 13 – Pamerkiai, 14 – Kabeliai 2B, 15 – Kabeliai 5, 16 – Šnipiškės 2, 17 – Kaibučiai, 18 – Daktariškės 1, 19 – Lingėnai, 20 – Spiginas island, 21 – Janapolė, 22 – Širmė hill 4, 23 – Ožnugaris 1, 24 – Pažarstis, 25 – Mančiagirė 3, 26 – Veršvai, 27 – Linkuva (Kaunas sands), 28 – Pakalniškiai 4, 29 – Jakštonys 1A, 30 – Žemieji Petrašiūnai, 31 – Trikampis lake, 32 – Salenikai 1, 33 – Viečiūnai 4d, 34 – Merkinė 1, 35 – Beržupis, 36 – Mitkiškės 1, 37 – Bartoriai, 38 – Garbas 1, 39 – Staczy 6, 40 – Narev River, 41 – Olaine, 42 – Nynova, 43 – Kvapany 2.

Fig. 2. Characteristic microliths and points of the Kunda culture: 1–8 – microlithic inserts, 9–16 – triangular microliths, 17 – insert point of Pulli type, 18–21 – tanged points of Pulli type, 1–8 – Paštuva, 9, 10, 14–16 – Pulli, 11–13, 18, 19 – Šaltaliūnė, 17, 20 – Pamerkinė, 21 – Ringuvėnai. (Ostrauskas 2000a, 173 Fig. 20).

Fig. 3. Flint artefacts of site Biržulis isthmus 1C: 1–5 – points of Pulli type; 6–15 – parts of blades; 16, 17, 22–26, 38, 39, 41, 42 – retouched blades; 18–21, 27–29, 31–burins; 32–37, 40 – scrapers; 30 – lower part of a blade divided by retouch from both sides and breaking.

ПРОБЛЕМАТИКА ИССЛЕДОВАНИЙ МЕЗОЛИТИЧЕСКОЙ КУНДСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Томас Остраускас

Резюме

1. В настоящее время автору известны 32 поселения кундской культуры и 43 единичных места находок наконечников стрел типа Пулли (рис. 1). Однако их число может пополнить материал кундской культуры, обнаруженный в бассейне верховья Немана в Беларуси, на юге включительно до берегов Щары (согласно устной информации В. Обуховского). 26 из известных поселений более или менее исследовались путем раскопок. Однако только в 4-х исследованных поселениях обнаружены отдельные культурные слои (Пулли, нижний слой Звейнеки II, Сулягалис и Милуки I).

2. Кундская культура сформировалась во время приспособления групп свидерской культуры к изменившимся природным условиям и усвоения образа жизни лесных охотников. Генезис кундской культуры датируется второй четвертью VIII тыс. до н.э. Технология обработки кремня кундской культуры: с конического нуклеуса отжимаются пластины правильной формы – это закономерное звено развития техники обработки кремня свидерской культуры. Вкладышевую технологию кундская культура, вероятно, переняла от кудлаевской культуры.

3. Генезис кундской культуры происходил в бассейнах верховий Немана, Преголя и Нарева, на территории с качественным кремневым сырьем. Это обязательное условие для формирования технологии обработки кремня, характерной для раннего этапа Пулли кундской культуры.

4. Кундская культура распространилась по всей Восточной Прибалтике еще в середине пребореального периода. Общины кундской культуры в пребореальном периоде также дошли до верховий Даугавы, приозерий Ладоги и Онеги, районов Южной Финляндии.

5. Ранний этап кундской культуры, или поселения типа Пулли, охватывал конкретный короткий период – середину и вторую половину пребореала (середина – вторая половина VIII тыс. до н.э.). Возможно, только этим периодом следует датировать поселения кундской культуры в Северо-западной Беларуси, Северо-восточной Польше и Южной Литве. В поселениях этого периода на территории Латвии и Эстонии

обнаруживаются кремневые изделия из импортного сырья. Ранний период кундской культуры закончился в то время, когда южную и центральную часть бассейна Немана заняла культура Кудлаевки и население кундской культуры потеряло возможность пользоваться там бывшими источниками качественного кремневого сырья.

6. Можно предположить, что общины кундской культуры в северной части Прибалтики, вероятно, существовали до конца бореального периода. Однако их материальная культура значительно изменилась с прекращением импорта кремневого сырья.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Распространение поселений кундской культуры раннего мезолита (1 – 1 поселение, 2 – 3 и более поселений) и единичных мест находок наконечников стрел типа Пулли (3 – 1 одно место находок, 4 – 3 и более мест находок). Поселения Кундской культуры: 1 – перешеек Биржулис IC, 2 – Дреняй, 3 – Гора Ширме 3, 4 – Скиматине 1, 5 – Паштува 1B, 6 – Лампеджяй, 7 – Жемнейи Канюкай 1, 8 – Пипляй 1, 9 – Пувочяй, 10 – Памяркине, 11 – Мяркине 3, 12 – Мяркине 3а (склон Мяркиса 1), 13 – Шалтялюне, 14 – Пакрятуоне IV, 15 – Рекучяй 1, 16 – Нятиесаи 1, 17 – Миткишкяй 3, 18 – Милукай, 19 – Крумплюовас, 20 – Замошье II, 21 – Плусы, 22 – Ерсика, 23 – Сюлягалс, 24 – Звейнекай II, 25 – Пулли 26 – Кунда, 27 – Ялавере, 28 – Умбузи, 29 – Лепакозе, 30 – Лагти Ристола, 31 – Каравишкес 6A, 32 – Каравишкес 6B, 33 – Катра 4, 34 – Соколок, 35 – Скаруляй, 36 – Папишкес IV. Единичные места находок наконечников стрел типа Пулли: 1 – Рингувенай, 2 – Шяуляй, 3 – Шилале, 4 – Братоннишкес, 5 – Ринкотас, 6-7 – Кашетос, 8 – оз. Дубос, 9 – Катра 3, 10-11 – Друскининкай, 12 – Балташишкес, 13 – Памяркяй, 14 – Кабяляй 2B, 15 – Кабяляй 5, 16 – Шнипишкес 2, 17 – Кайбуцяй, 18 – Дактаришке 1, 19 – Лингенай, 20 – остров Спигинас, 21 – Янаполе, 22 – гора Ширмес 4, 23 – Ожнугарис 1, 24 – Пажарстис, 25 – Манчнагире 3, 26 – Вяршвай, 27 – Линкува (Кауно Смеляй), 28 – Пакалнишкес 4, 29 – Якштонис

1 А, 30 – Жямейи Пятряшюнай, 31 – оз. Трикампис, 32 – Саленикай 1, 33 – Вечюнай 4d, 34 – Мяркине 1, 35 – Бяржупис 10, 36 – Миткишкес 1, 37 – Бартонай, 38 – Гарбаш 1, 39 – Стачя 6, 40 – р. Нарев, 41 – Олайне, 43 – Квапаны II.

Рис. 2. Характерные типы наконечников стрел и микролитов кундской культуры: 1–8 – микролитические вкладыши, 9–16 – треугольный микролит с ассиметрическими боками, 17 – вкладышевый («односторонний») наконечник, 18–21 – черешковые

наконечники типа Пулли; 1 – 8 – Паштува, 9, 10, 14 – 16 – Пулли, 11–13, 18, 19 – Шалталюне, 17, 20 – Памяркине, 21 – Рингувенай. Цит. по: Ostrauskas, 2000a, 173, pav. 2.

Рис. 3. Поселение перешейка Биржуляй 1С. Кремневые находки кундской культуры: 1–5 – черешковые наконечники стрел типа Пулли, 6–15 – сечения пластин, 16, 17, 22–26, 38, 39, 41, 42 – ретушированные пластины и их части, 18–21, 27–31 – резцы, 32–37, 40 – скребки.

Dr. Tomas Ostrauskas
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, LT-2001, Vilnius, tel. 2 61 49 35.

Straipsnis gautas 2002 02 01